

POSTMARXISMUL DESPRE APLICAREA IDEILOR MARXISTE ÎN CONTEXTUL SOCIAL-POLITIC ACTUAL

Angela POPA

Universitatea de Stat din Moldova

Teoria postmarxistă reprezintă o abordare alternativă în raport cu teoria marxistă ortodoxă a fenomenelor de ordin sociopolitic și, sub aspect teoretic, propune o revizuire a arsenalului conceptual marxist, iar sub aspect metodologic extinde spectrul analitic cu noi metode împrumutate din psihanaliză, structuralism și poststructuralism. Promotorii postmarxismului sunt interesați în înțelegerea și explicarea mecanismelor de formare a subiectivității individuale și în revelarea diferențelor identitare în cadrul societății contemporane.

Cuvinte-cheie: *postmarxism, discurs, subiect social, subiectivitate, autonomie, emancipare.*

THE POST-MARXISM ON THE APPLICATION OF MARXIST IDEAS IN SOCIAL-POLITICAL ACTUAL CONTEXT

Post-Marxist theory is an alternative approach to the classical Marxist theory of socio-political phenomena and proposes, theoretically, a revision of Marxist conceptual arsenal. Methodological, it extends the analytical spectrum with new borrowed methods from psychoanalysis, structuralism and poststructuralism. The promoters of Post-Marxism are interested in understanding and explaining the mechanisms of individual subjectivity formation and in revealing the identity differences in contemporary society.

Keywords: *postmarxism, discourse, social subject, subjectivity, autonomy, emancipation.*

Caracteristica gândirii filosofice contemporane presupune o coroborare a rațiunii și a experienței. Orientarea majoră a filosofiei către individ și practicile sale sociale poate fi explicată prin criza raționalității filosofice care a fost resimțită acut între anii 70 și 90 ai secolului XX. La hotarul anilor 60-70 ai sec.XX are loc o schimbare de paradigmă în cadrul filosofiei și al disciplinelor socioumanistice la general. Mișcările interne ale societății au generat transformări și restructurări de doctrine, precum și critici intense soldate cu contestarea necesității filosofiei sub aspectul său tradițional, ca domeniu de analiză. Astfel, apare necesitatea de a revizui componentele raționalității filosofice. Raționalitatea, văzută prin prisma filosofiei, reprezintă un set normativ de cunoștințe teoretice aplicate de către agentul social în activitățile sale practice. Individul și acțiunile sale devin centrul reflecției filosofice.

Cât privește interesul sporit față de evoluția fenomenelor sociale, în mare parte acest lucru se datorează apariției noilor mișcări sociale¹, orientate spre transformarea priorităților valorice și a stereotipurilor culturale în societate. Problemele înaintate de aceste mișcări sociale pun în prim plan necesitatea exprimării identitare, percepției diferențelor existente și a necesității de exprimare. Dacă filosofia clasică miza pe o interpretare unitară, uniformizată a faptelor sociale, are loc o deplasare a modului de interpretare spre o abordare pluralistă. Astfel, lumea contemporană este privită ca fiind una a simulacrelor, un joc al diferenței și repetiției. Cât privește interpretarea fenomenelor sociale, propunem o incursiune în filosofia postmarxistă, care reprezintă o modalitate revizuită a marxismului și care, spre deosebire de marxismul clasic, nu are pretenții de a păstra fidelitate ideilor marxiste, ci propune o diluare a marxismului cu idei poststructuraliste și postfreudiste. Elementul comun pentru marxism și postmarxism ar fi ideea de emancipare a societății și necesitatea de a acționa asupra carențelor sociale. În continuare, ne propunem să trecem în revistă ideile de bază ale postmarxismului, să facem o analiză comparată între marxismul clasic și postmarxism ca teorie ce reflectă societatea actuală, să urmărim transformările survenite sub influența psihanalizei și a structuralismului, să analizăm evoluția subiectului social descentrat.

Criza filosofiei enunțată mai sus a expus în văzul tuturor lipsa unor modalități eficiente de interpretare și de soluționare a problemelor sociale. Astfel, anul 1968 a devenit unul crucial, inclusiv pentru teoria marxistă, care a fost compromisă sau, mai bine zis, ineficientă, în special în spațiul țărilor socialiste. Deoarece marxismul clasic pretinde la menținerea și extinderea continuității ideilor marxiste, totuși, sub aspect teoretic, avem un set de interpretări care diferă în mare parte de la teoria originală.

¹ Mișcări sociale alternative în raport cu cele tradiționale, cum ar fi cele ecologiste, pacifiste, comunitare, feministe etc.

Teoria postmarxistă este una dintre puținele în domeniul filosofiei sociale și politice contemporane care analizează noile forme de subiectivitate și oferă explicații despre transformările ce au loc în câmpul social contemporan. Sim Stuart consideră că postmarxismul este o mișcare intelectuală, lipsită de un hotar net între marxism și neomarxism [4]. După Tormey Simion și Townshend Jules, caracteristica definitorie a postmarxismului ar fi renunțarea la metoda dialectică și orientarea spre metodologia poststructuralistă – cea a analizei discursului, a deconstrucției și a interpretării psihanalitice [5]. După Petras James, marxismul a devenit o platformă ideologică pentru diverse mișcări politice și civile, care cuprind tot spectrul de stânga al spațiului politic și care sunt implementate în practica politică [3]. Furs Vladimir caracterizează postmarxismul ca fiind o abordare antiesențialistă; conform lui, societatea nu este un sistem social unitar, bine structurat, ci este o formațiune discursivă, unde integrarea membrilor se realizează prin mecanisme discursive ale interpretării, iar legăturile interne sunt concentrate în jurul unor probleme nodale, care organizează articulațiile sistemice și care creează condiții pentru hegemonia socială; renunțarea la o explicație universală a realității sociale pune în evidență necesitatea constituirii și susținerii unor noi forme identitare sub aspect politic, economic, cultural etc. La fel, autorul e convins că postmarxismul este o teorie alternativă pentru hegemonia neoliberală, o încercare de reanimare a stângii politice [9].

Orișeva Olga conceptualizează postmarxismul ca fiind o re-activare a intențiilor politice și practice promovate de către marxismul clasic și o revizuire a terminologiei marxiste; el nu este un curent filosofic, ci mai curând un mod de interpretare a marxismului la momentul de față [7]. Postmarxismul poate fi definit în opoziție cu marxismul tradițional și neomarxismul (care pretind la continuitate și la autenticitate). Postmarxismul suferă un șir de transformări care se datorează în special atitudinii postmoderne; într-o manieră nouă sunt interpretate temele predilecte ale marxismului, ca, de exemplu: prevalarea economicului în raport cu alte domenii ale socialului; caracterul obiectiv al legilor istoriei; lupta de clasă; proletariatul în calitate de agent social eliberator. Postmarxismul menține obiectivul emancipării sociale prin promovarea unor concepte alternative în raport cu cele clasice. După Laclau Ernesto și Mouffe Chantal, postmarxismul ar trebui să se axeze pe discrepanțele dintre revendicările teoriei clasice asupra lumii social-politice, pe de o parte, și realitatea societății actuale, pe de altă parte [3].

Din cele expuse deducem că postmarxismul este o abordare teoretică postmetafizică a ideilor de ordin politic și social și reprezintă o revalorizare a postulatelor marxiste tradiționale. Aspectul postmetafizic se datorează renunțării la o interpretare holistă și esențialistă a faptelor sociale și a subiectului social, precum și aplicării terminologiei poststructuraliste de interpretare a practicilor discursive în câmpul social.

Obiectivele abordării postmetafizice ar fi următoarele: elaborarea unei noi teorii sociale și politice; lecturarea antisistemică a operei marxiste; renunțarea la interpretările holiste și esențialiste; atragerea atenției la concepte alternative marxismului clasic, ca, de exemplu, postfreudismul sau poststructuralismul; aplicarea analizei discursive; interesul sporit față de noile mișcări sociale de stânga.

Termenul „postmarxism” pentru prima dată a fost aplicat de către Laclau Ernesto și Mouffe Chantal. În viziunea lor, postmarxismul presupune depășirea unor teme clasice ale marxismului tradițional, precum ar fi *conștiința de clasă, teleologia istoriei, ideea comunismului* sau cea a *subiectului social*.

Pozițiile esențiale ale marxismului ar fi următoarele:

- ✓ *Interpretarea istoriei*: procesul istoric este abordat sub aspect teleologic (moștenire hegeliană), agentul social central devine clasa muncitoare căreia îi este atribuit rolul de demolator al capitalismului și de instaurator al unei noi ordini sociale, bazate pe etichitate socială și acces la bunurile materiale;
- ✓ *Despre subiectivitate*: în tradiția clasică, subiectul este parte din sistemul social, el nu este înzestrat cu autonomie, nu e ghidat de propriile necesități, ci de cele colective, el nu posedă independență; subiectul social se identifică cu clasa (grupul social identitar), iar acțiunea lui este determinată de relațiile de producere, care îi și determină sensul vieții;
- ✓ *Subiectul revoluționar*: agentul social este clasa muncitorilor – proletariatul, căruia îi este rezervat rolul de transformator al realității sociale, iar partidului comunist – cel de arhivar al cunoștințelor teoretice;
- ✓ *Învățătura despre etică*: marxismul clasic vine cu o abordare rațională a motivației și a acțiunii clasei muncitoare. Lupta revoluționară urmează să solidarizeze muncitorii contra problemelor comune: exploatare capitalistă, sărăcie, alienare etc.; aici sunt neglijate aspectele inconștiente, instinctuale sau pasionale care ghidează acțiunea umană;
- ✓ *Abordarea pozitivistă*: marxismul se bazează pe metodologia pozitivistă, unde în prim-plan se află prioritatea unei singure construcții identitare în detrimentul celorlalte identități prezente în societate;

✓ *Despre democrație*: poate fi o mișcare de eliberare democratică dacă interesul adevărat al societății este reprezentat doar de un singur partid, de o singură construcție identitară care are pretenții autoritare.

În continuare vom prezenta ideile filosofice ale lui Castoriadis Cornelius, Lacau Ernesto și Mouffe Chantal. Primul, reprezentant al postmarxismului, vine din spațiul francez și a fost unul dintre puținii care, deși se considera un marxist fidel, a promovat un proiect politic orientat contra politicii partidului comunist francez și a promovat soluții alternative, iar Laclau Ernesto și Mouffe Chantal vin din spații diferite, dar împărtășesc idei similare, astfel devenind coautori la mai multe lucrări filosofico-politice.

Castoriadis Cornelius este o figură marcantă a filosofiei franceze contemporane, fiind întâi de toate un admirator al ideilor marxiste, un spirit revoluționar și unul dintre întemeietorii grupului independent *Socialism sau Barbarie* (un soi de comunism alternativ și antileninist, care organiza consultații cu muncitorii cu scopul de a transforma/revoluționa realitatea socială). Opera sa este profund influențată de ideile marxiste, dar și de cele ale structuralismului (Levi-Strauss), funcționalismului (Parsons), freudismului și postfreudismului (Lacan). După Honneth Axel, esența operei și activității lui Castoriadis ar fi salvarea ontologică a revoluției [8].

De la Marx este păstrat interesul față de evoluția vieții sociale. Marx vine cu o abordare holistică a societății în detrimentul individualismului metodologic; la fel, opera marxistă menține ca un fir roșu legătura intrinsecă dintre cunoștințele despre societate și necesitatea elaborării unui proiect politic. După Castoriadis, aceasta poate genera noi utopii sociale, neviabile, elementul esențial ar fi valorificarea tendințelor sociale, a noilor mișcări constituite în societate care vor indica modul cum ar trebui să arate societatea în viitorul apropiat. Ideea marxistă despre societate a generat situații confuze, chiar paradoxale: pe de o parte, este valorificată practica socială și se face apel la transformarea societății, ceea ce presupune că viitorul poate fi gestionat creativ; pe de altă parte, evoluția istorică este determinată de capacitatea de producere a bunurilor materiale, care e ghidată de legile obiective ale procesului istoric. La Marx, abordarea pozitivistă prevalează în interpretarea cauzelor istorice, acest aspect limitează potențialul creativ al concepției marxiste și deschide o perspectivă nouă, mai puțin plăcută, asupra birocrăției ideologice. Istoria politică a marxismului, după Castoriadis, a culminat în cadrul regimului stalinist, care demonstrează net că marxismul s-a transformat într-un regim birocratic, fiind aplicată în practică doar abordarea deterministă a teoriei; deci, trebuie de exclus tot ce ține de logica pozitivistă a dezvoltării istorico-sociale.

Funcționalismul i-a trezit interes față de conceptul *instituit social*, care, de regulă, este explicat și interpretat prin funcțiile sale. Filosoful tinde să extindă conceptul, amintind că acesta este, întâi de toate, un construct istoric care a fost constituit, păstrat sau transformat pe parcursul evoluției societății. Abordarea istorică este mai eficientă în raport cu metoda funcționalistă în explicarea rolului instituțiilor în cadrul societății contemporane.

Pentru a explica realitatea socială, Castoriadis apelează la realizările psihanalizei, care ar ajuta individul să atingă propria autonomie. Sarcina psihanalizei constă în cunoașterea și acceptarea conținuturilor inconștiente, ceea ce ar permite constituirea unui subiect social activ, reflexiv, capabil să gestioneze conflictele psihice interne. Psihanaliza devine un instrument în transformarea individului, este o activitate practică (realizarea autonomiei individuale) și poetică (generată de creația individuală), unde atât terapeutul, cât și clientul devin actori activi ai acțiunii sociale. Psihanaliza devine o metodă complementară în cunoașterea vieții sociale, alături de metoda funcționalistă de interpretare a funcțiilor sociale și a evoluției instituțiilor sociale. Ambele metode contribuie la dobândirea autonomiei umane.

O altă influență majoră vine din partea structuralismului lui Levi-Strauss: tot ce ține de spațiul social implică semnificații și, respectiv, interpretări semantice; totul este redus la semn. Acțiunea individuală sau cea colectivă – munca, educația, producerea bunurilor – nu pot fi categorizate ca simboluri, dare ele nu pot fi interpretate în afara câmpului semantic. Semnul ține de limbaj, de buna relație între instituțiile sociale; respectiv, interpretarea semiotică la fel ne ajută să înțelegem realitatea socială.

În continuare vom analiza conceptul de *imaginar* care, după Castoriadis, nu e format de stadia oglinzii sau în urma privirii celuilalt (Lacan); el este inventat [1]. Imaginarul nu reprezintă imaginea a „ceva”, este o creație a imaginilor nedeterminate în esență, în baza cărora poate să apară un „ceva”, iar imaginarul social presupune nu crearea unor imagini în cadrul unei societăți, ci crearea unor posibilități noi în cadrul societății existente. Imaginarul social este o magmă de sensuri sociale, de caractere imaginare a căror producție nu se referă la una sau mai multe elaborări psihice sau chiar la grupuri sau organizații individuale. „Sensurile sociale imaginare nu sunt nici reprezentări, nici cifre sau forme sau concepte”, scrie Castoriadis [1]. Ele nu sunt „tipuri

ideale" în sensul lui Max Weber, ele sunt istorice, deci evolutive și produc instituții care nu pot fi analizate decât în contextul cultural al timpului. *Imaginarul* nu poate fi reductibil la realitatea socială și nici la cea rațională. El implică magma psihicului și a lumii sociale, adică elementul din care rezultă un flux creativ constant de noi sensuri al cărui domeniu de aplicare poate fi pozitiv sau negativ pentru om. Imaginarul este gândit sub două aspecte: pe de o parte, el este instituit de individ prin activitate și munca creativă; pe de altă parte, el este deja instituit de către instituțiile sociale prin norme, limbaj, legi, reprezentări. Astfel, Castoriadis definește social-istoricul ca fiind uniunea și tensiunea dintre societatea instituantă și cea instituită; de aici reiese că istoria se face și istoria este făcută [1].

Proiectul alternativ înaintat de Castoriadis vizează dobândirea autonomiei individuale și a celei colective, este un proiect ce presupune o nouă ontologie politică, centrată de diverse procese creative, procese polivalente care ar oferi noi soluții de dezvoltare. Proiectul autonomiei se suprapune cu cel al emancipării umane și implică asemeni valori precum libertatea alegerii, libertatea creației și exprimării, respectarea principiilor democratice. Autonomia este gândită ca fiind o depășire a stării actuale sociale care e caracterizată prin heteronomie, iar aceasta se manifestă prin procesul de alienare. Autonomia e revenirea spre sine, e perceperea transparentă a sinelui, e eliberarea imaginarului creator, însă atingerea stării de autonomie e posibilă doar prin acțiune revoluționară; omul autonom e propriul făuritor, legiuitor, iar într-o societate autonomă modelul deliberativ va asigura menținerea dreptății și a echității sociale.

Ernesto Laclau și Chantal Mouffe preiau conceptul de autonomie și oferă un model social-politic ce îmbină elemente sintetice din tradiția marxistă, poststructuralistă și postfreudistă. Laclau și Mouffe publică în 1985 celebra lucrare *Hegemony and Social Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* [2]. Textul lor este o revizuire a lui Marx prin intermediul teoriei despre hegemonie a lui Gramsci și al modului în care Lacan înțelege subiectivitatea, ca fiind una scindată și descentrată. Drept altă sursă de inspirație a servit mișcarea operaistă și așa gânditori precum Paolo Virno [6].

Ideile înaintate de Laclau și Mouffe ne ajută să analizăm transformările ce au loc în cadrul societății contemporane. Explicarea teoriei sociale este construită în baza conceptului de discurs, care pune în evidență caracterul contingent al obiectelor existente. Realitatea socială este determinată de un set de practici discursive, constituite istoric, dar care la moment sunt dislocate și sunt supuse transformărilor mai frecvent ca în alte perioade istorice, ele transformând perceperea obiectelor. Realitatea socială este un continuu joc al diferențelor, este un câmp al discursivității, ale cărui elemente sunt semnificații plutitoare ce au determinări multiple, polisemantice. Jocul diferenței este articulat în câmpul social după anumite criterii; drept urmare, societatea este un sistem stabil constituit din momente diferențiale. Relațiile sociale se împletesc în contexte închise și exacte. La fel spațiul social este ghidat de două tipuri de logici: a diferenței și a echivalenței. Prima, cea a diferenței, funcționează ca posibilitate de extindere a spațiului social și conferă grade de complexitate generând formarea pozițiilor subiective diferențiale; logica echivalenței, din contra, are o funcție de uniformizare, de reducere a spațiului politic la contexte noi. Ambele logici nu pot exista de sine stătător, de aceea spațiul social apelează la practici de excludere a Celuilalt, care este radical diferit. Excluderea se face prin două posibilități: a) reducerea excesului de semnificații care periclitează ordinea socială existentă sau b) este postulat un *antagonism* (diferență) ce nu se include în sistem și care prezintă pericol pentru toate elementele sistemului. Practica excluderii este o dovadă a eșecului construcției unei societăți bazate pe diferențe pozitive.

Laclau și Mouffe readuc în actualitate conceptul de hegemonie, promovat de Antonio Gramsci, și îl transformă într-o teorie generală. Hegemonia reprezintă un raport între o forță particulară și dimensiunea universală a revendicării ei politice. Conceptul de hegemonie la Gramsci este pluriform; hegemonia reprezintă o formă a dominației intelectuale a societății civile. Pentru ca un anumit grup sau clasă să-și asigure dominația, nu e suficient ca aceasta să ia în stăpânire instituțiile constitutive ale statului, ci trebuie să cucerească „*hegemonia culturală*”, adică creierul și simțul comun al indivizilor. După Laclau, revendicările înaintate nu pot mobiliza un grup ori altul; pentru a avea succes, e nevoie de o alianță extinsă care ar cuprinde cât mai multe grupuri și revendicări posibile. Astfel, hegemonia consta din mișcarea universalizării unui proiect politic particular.

Laclau și Mouffe susțin că o societate democratică pe deplin funcțională nu este una în care au dispărut toate antagonismele, ci aceea în care în mod constant sunt trasate și puse în discuție noi frontiere politice, o societate democratică este una în care relațiile conflictuale sunt menținute, nu distruse. În lipsa antagonismului există doar consensul impus al ordinii autoritare – o suprimare totală a dezbaterii și a discuției care îi este ostilă democrației. Este de subliniat aici că ideea de antagonism nu este înțeleasă de Laclau și Mouffe ca o

acceptare pesimistă a blocajului politic; dimpotrivă, ei susțin că în lipsa conceptului de utopie nu există posibilitatea unui imaginar radical. Problema este de a echilibra tensiunea dintre idealul imaginar și administrarea pragmatică a unei pozitivități sociale, fără a glisa într-o dominație totalitară.

Acest mod de a înțelege antagonismul se întemeiază pe teoria despre subiectivitate. Urmându-l pe Lacan, ei susțin că subiectivitatea nu este o prezență pură, transparentă și rațională, ci e iremediabil descentrată și incompletă. *Descentrarea* presupune lipsa unui subiect unificat, în timp ce *activismul* presupune un subiect autonom, înzestrat cu voință politică și cu autodeterminare. Laclau susține că acest conflict e fals, întrucât subiectul nu este nici pe de-a-ntregul descentrat (dominat de psihoză), nici cu totul unificat (subiect absolut). Întrucât subiectivitatea presupune procesul de identificare, indivizii sunt în mod necesar entități incomplete. Antagonismul este deci acel tip de raport care se iscă între astfel de entități incomplete. În cazul antagonismului, susțin Laclau și Mouffe, „suntem confrunțați cu o situație diferită: prezența *Celuilalt* mă împiedică să fiu în întregime eu însumi. Relația decurge nu din entități complete, ci din imposibilitatea constituirii lor” [2]. Prezența a ceea ce este Celălalt face ca identitatea mea să fie vulnerabilă, iar amenințarea reprezentată de Celălalt îmi transformă propria conștiință de sine în ceva problematic.

La nivel social, antagonismul poate fi privit ca limită a capacității societății de a se constitui integral: „Drept condiții de posibilitate ale existenței unei democrații pluraliste, conflictele și antagonismele sunt în același timp condiția imposibilității realizării ei finale” [3]. În viziunea teoreticienilor postmarxiști, modelul antagonist (confruntarea între adversari care recunosc legitimarea pretențiilor înaintate și care presupune un consens momentan al conflictului) devine o condiție a realizării democrației pluraliste și radicale.

În concluzie afirmăm că postmarxismul reprezintă o nouă formă de conceptualizare a ideilor de stânga, care nu pretinde la fidelitate față de marxismul clasic, ci mai curând servește drept pistă de lansare și de menținere a dezideratului modern – cel de emancipare și de atingere a autonomiei umane.

Bibliografie:

1. CASTORIADIS, C. *The Imaginary Institution of Society*. Cambridge: Polity Press, 1987, p.127-128, 161. ISBN 0-262-53155-0
2. LACLAU, E., MOUFFE Ch. *Hegemony and Social Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London, Verso, 1985, p.125. ISBN 1-85984-621-1
3. MOUFFE, Ch. *Introduction in Deconstruction and Pragmatism*. London/New York: Routledge, 1996, p.11, 66. ISBN 0-203-73972-8
4. PETRAS, J. *Intellectuals: a marxist critique of post-marxists*, <http://www.reggen.org.br/midia/documentos/intellectuaisamarxistcritiquepfposm.pdf>
5. SIM, St. *Post-Marxism: an intellectual history*. London and N.Y. Routledge, 2000. ISBN 0-415-21814-4
6. TORMEY, S. and TOWNSHEND, J. *Key Thinkers from Critical Theory to Post-Marxism*. London: SAGE Publications, 2006. ISBN-10 0-7619-6762-1
7. ВИРНО, П. *Грамматика множества. К анализу форм современной жизни*. Москва: Ad Marginem, 2013. ISBN 978-5-91103-130-5
8. ОРИШЕВА, О. *Политическое измерение социальной теории в постмарксизме*. Минск: РИВШ, 2007. ISBN 978-985-500-144-8
9. ФУРС, Вл. *Динамическая концепция социального в философии К.Касториадеса*. В: *Греческая традиция в современной культуре*. Докса, вып.8, Одесса, 2005.
10. ФУРС, Вл. *Рецепция идей Маркса в современной критической теории*. В: *Общественные науки и современность*, 2002, №5, с.115-130.

Prezentat la 19.06.2015